Мс Јелена ЈОВАНОВИЋ
Учитељски факултет у Врању
Универзитет у Нишу

УДК 821.163.43.13-09
-оригинални научни рад-

МАЧКА КОЈА ЈЕ ЛИЗНУЛА НЕБО ГРОЗДАНЕ ОЛУЈИЋ И УСМЕНА БАЈКА

Сажетак: *Рад се, у погледу структуре, наслања на структуралну схему бајке В. Пропа. Разматра се у којој мери се „Мачка која је лизнула небо“ приближава, а у којој удаљава од поменуте схеме. Закључује се да јој је остваривање целине исте схеме у потпуности страно. Насупрот томе, на плану стила рад комуницира са тумачењима М. Литија и у неколико наврата доводи у поредбени однос поменуту ауторску и усмену бајку на плану стилске једноставности и лакоће. Такође, „Мачка која је лизнула небо“ појединим елементима успоставља везу са демонолошким предањима, па се подручје истраживања помера на област тих односа. Циљ рада је да покаже у којим сегментима „комуницирају“ анализирана и усмена бајка, а у којима се разилазе.*

Кључне речи: *ауторска бајка, усмена бајка, поредбени односи, структуралистичка анализа, стилске одлике, демонолошко предање.*

Ауторска бајка је истоимени жанр везала за дете. Усмена бајка, која је пред собом за циљ имала елементарна питања људскога постојања, није за повлашћеног слушаоца имала искључиво дете. За децје поимање света везало је, између осталог, богатство и наивност маште, децје фаворизовање усмене речи, животни оптимизам, јасан стил (Петровић, 2001: 17-18). Без обзира на то да ли је прва за повлашћеног читаоца/слушаоца имала дете, а друга одраслог човека, једно је сигурно – и прву и другу радо читају и једни и други. Интересовање одраслог човека за књижевни свет ауторске бајке¹ лежи у схватању да „бајка је произашла из фолклора, а развија се по начелима ауторског текста“ (СЕ, 2010: 460). Везаност ауторске за усмену бајку проширује њене естетске и значењске домете и занимањем за суштинска питања човековог постојања привлачи пажњу одрасле читалачке публике.

С обзиром на генезу ауторске бајке, несумњиво је да се ове две врсте бајки могу доводити у поредбене односе. Циљ овога рада је да посредством *Мачке која је лизнула небо* покаже у којој мери и у којим сегментима се ауторска бајка Гроздана Олујић приближава усменој бајци, а у којој удаљава од исте, а, колико год могућности буду дозволиле, то ће и доказати.

¹ Већ је поменуто да је ауторска бајка првасходно намењена децјем поимању света.

Према најједноставнијој схеми Пропове структуралне анализе, почетна ситуација у усменој бајци означена је функцијом наношења штете (Милошевић-Ђорђевић, 2000: 30). То је, уједно, и почетна ситуација у бајци *Мачка која је лизнула небо*. Али, док је такво стање у усменој бајци „резултат греха, прекорачења забране, или делатности противника“ (Пешикан-Љуштановић, 2010: 3), овде то није случај. Нарушена је равнотежа, нанета штета, чак двоструко, и болешћу и одсуством једног родитеља, а да наизглед немамо ни спољашњег ни унутрашњег непријатеља. Не наводе се виновници болести, не тумаче се и не објашњавају, као што потпуна и „чиста“ народна бајка „ништа не објашњава и не тумачи [...], и само приказује“ (Лити, 1994: 92). Међутим, већ се код „друге штете“ одступа од првобитног наслањања на вредности усмене бајке. Наиме, раздвојеношћу родитеља и одсуством једнога од њих – оца, осветљено је и тихо оправдано присуство усамљености.

Зачуђава јунаков однос према ситуацији која га је задесила. Болест се као терет, штета не препознаје. Као да је схваћена и прихваћена као део свакодневице. Јунаково суочавање са њом је једноставно и лако и подсећа на начин на који се одвија суочавање у усменој бајци, и уопште начин на који се врши сваки вид деловања у њој (Лити, 1994: 71). Пошто се јунак мири са болешћу, јасно је да је његово деловање пасивно, односно да је преображено у неделовање нетипично за јунака усмене бајке. Са друге стране, нарушени породични односи услед раздвојености родитеља и његове растављености од оца², оно су што мори и мучи јунака. Тиме су здравствени („прозиран као да се месечином храни“ – *Мачка која је лизнула небо*: 7) и физички („кад једва хода“ – *Мачка која је лизнула небо*: 10) недостаци унижени спрам емоционалних недостатака, условљених рушењем целине породичне заједнице. Чини се да је физички дефект за ауторку ове бајке мањи проблем од унутрашњег. Нажалост, најчешће је функција наношења штете у њеним бајкама и везана за сферу унутрашњег у јунаку, а разлог томе лежи у схватању модерног човека (и детета) као разједињене јединке у деструисаном свету. Таквим приступом поменутој функцији ауторка се удаљава од истог у усменој бајци.

И док је „јунак бајке активан и предузимљив“ (Лити, 1994: 87), јунак *Мачке која је лизнула небо* једнако је пасиван и према једној и према другој врсти штете; и према физичком и према емоционалном недостатку. Управо на опозицијама: кретање/мировање, деловање/развишање Лити је указао на разлику између усмене бајке и предања које је у структуралном и значењском погледу више одговарало захтевима модерне, парцијалне свести (Исто). Отуда се овим сегментом *Мачка*

² Иако се не зна чиме је условљена поменута раздвојеност, може се наслутити да је посредни развод или посао који укида право на хармоничан породични живот.

која је лизнула небо приближава предању. Мада, није овај сегмент једини путем којег се успоставља веза са предањем. Други је везан за појаву лика из демонског света. Реч је о човечуљку или патуљку названом – Мишулин. Овим сегментом се успоставља веза са одређеном врстом предања – демонолошким (митолошким) усменим предањем. Да ова појава није изузетак у књижевном делу Г. Олујић, сведоче и указивања многих истраживача. Поред поменутих веза са митолошким предањем, Љ. Пешикан-Љуштановић указује на нарочиту присутност рефлекса етиолошког усменог предања и предања о чудесном излечењу у бајкама Г. Олујић (Пешикан-Љуштановић, 2011: 10).

Патуљци у бајкама Г. Олујић „су, попут вила, често млади и функционишу [...] као натприродни пандан детету – јунаку бајке...” (Пешикан-Љуштановић, 2011: 9). О положају и значају патуљака за бајковити свет Г. Олујић могуће је доћи и читањем њеног романа *Гласови у ветру* (Олујић, 2010). Наиме, специфична, „отворена“, радознала природа Малог Риђег, касније Данила Арачког, као и његово лако и једноставно прихватање чудноватих појава и тврдњи о „паралелности светова“ (Олујић, 2010: 70), везани су за појаву патуљка и њоме се објашњавају. У роману се приповеда како је поштанска марка са ликом патуљка стајала међу живописним, егзотичним и далеким биљкама и животињама, једина натприродна појава у мноштву наизглед фантастичних, али стварних (Исто). Положај патуљкове марке и позитивно мишљење деде Луке Арачког о тој ствари (Олујић, 2010: 160) учврстили су веру Малог Риђег у чудесни свет. Тиме се појава патуљка везује уз све који су спремни да свет виде и прихвате као чудесан, као свет у којем све живе врсте трају као једна и које су спремне да увек другог ставе испред себе. Привилегован положај није дат само патуљковој појави. Повлашћене су и појаве других натприродних бића попут вила³, налик онима из усмене традиције (*Снежни цвет* – Олујић, 2004: 19-25), (*Олданини вртови* – Олујић 2008: 34-39), сићушних светлосних бића – малих вила (*Вилина кутијица* – Олујић, 2004: 25-31), (*Пахуљичин дар, Мирунин вео* – Олујић 2008: 12-19. и 43-51), тиграстих, плавих и мачака са модрим очима и плавим језиком (*Шаренореп, Мачка која је лизнула небо* – Олујић, 2004: 71-75). Давање привилегованих улога оноземаљском и овоземаљском⁴ „отвореном“ и спремном за оноземаљско, у складу је са ауторкиним виђењем бајковитог света; „немогуће је одвојити немогуће од могућег“, „свет у бајци је једнина у којој равномерно егзистирају и

³ Путем ових демонских бића ауторка успоставља везу са митолошким (демонолошким) предањима. Исту везу успоставила је и патуљковом појавом (Пешикан – Љуштановић 2011: 8-9).

⁴ Овоземаљском, јер је „чистотом“ и „отвореношћу“ за свет оностраног заслужио „улогу“ јунака радње и оностраном, јер има моћ да јунаков свет учини богатијим и шириим.

камичак, и звезда, и мрав, и човек..." (Олујић, 1981: 32). „У праву је Мишулин: свет *јесте* чудо“ (*Мачка која је лизнула небо*: 10, подвл. је ауторкино). Наведени цитат је радосно спознање јунака *Мачке која је лизнула небо* у чудесност света, доживљено посредством патуљкове појаве, и појаве мачке са модрим очима и плавим језиком, а уједно и потврда горе изнетог.

Привилеговано место у причи патуљак Мишулин и његов пратилац – мачка која је лизнула небо, задобијају помоћу функције даривалац/помоћник. Јунак не наилази на дариваоце за време трагања, јер је, како је већ наговештено поменутих опозицијама кретање/мировање, деловање/размишљање које бајку приближавају предању, функција одласка на пут и трагања у *Мачки која је лизнула небо* укинута, чиме је додатно удаљена од структуре усмене бајке. Укинута је и постојање интернационалног мотива – магијског броја три. Дариваоци налазе јунака, и то не случајно већ циљано, и наизглед не траже никакав ангажман у замену за дарове и помоћ коју ће понудити. Наизглед, јер не траже никакво физичко деловање, али траже да поверује „да смо у свету чуда и сами чудо“ (*Мачка која је лизнула небо*: 8).

Прихватањем „плавог плода“ јунак пристаје на „сарадњу“ са оностраним. Тако од мачке која је лизнула небо и сазнала све тајне света прима на дар, посредством „плавог плода“, делић свезнања које носи и започиње игру са њом. Безазлена дечја игра симбол је детињства, те делић свезнања које јунак задобија може бити тајна детињства, истиснута из камених градова и камених кула. Поновним оживљавањем детињства кроз игру, кроз машту, смех и деловање које игра „захтева“, отклоњена је једна врста штете са којом је прича почела. Јунак је наново здрав, ведар, живахан, вољан. Мачка која зна све тајне света потпомогла је уклањање физичких недостатака који су раније, у односу на емоционалне, означени као мање значајни. Лакоћа са којом су отклоњени говори у прилог тој тврдњи. Болест као да постаје део свакодневице модерног живљења у велеграду. Деци издвојеној, изолованој, сведеној на затворени и скучени простор „стаклених кула“, ограничене маште и спутаног кретања, понекад окруженој неоправданом родитељском бригом и пажњом (*Месечев цвет* – Олујић, 1979: 21-29), или препуштеној самој себи услед родитељске заузетости послом (*Дечак и принцеза, Вранчев дар* – Олујић, 1996: 33-34 и 87, *Мачка која је лизнула небо*: 7), окупирани инсистирањем које долази из „чаробне кутије“ (МЦ: 21) на стално „информисање јавности“ о најразличитијим врстама модерних болести као да ништа друго није преостало него да уживају у укутканости и мекоти, „симулакруму утробне заштићености“ (Пешикан-Љуштановић, 2010: 2) дома односно кревета, или да се везани за кревет потруде да стварност празног дома и осећање усамљености замене живописнијом

и пријатељскијом стварношћу сновиђења. Искуство са мачком која зна све тајне света и доказ који је о свезнању „поднела“ – јунаково чудесно излечење⁵ учинили су да јунак поверује у оно што већ дубоко у себи носи као истину⁶, да поверује у чудо.

Чврстину стеченог веровања патуљак Мишулин проверава постављајући јунаку тежак задатак чије би решење отклонило другу, тежу препреку – емоционалну, и напokon довело причу у стање равнотеже и хармоније. Задатак се састоји од налажења на поштанским маркицама града цвећа и птица, у којем јунаков отац борави зачаран, и из састављања истог по одређеном редоследу (*Мачка која је лизнула небо*: 10). Овакав задатак отвара бајку у бајци. Још једном је, али бајковитије, налик на усмену бајку, постављена друга врста штете – очево одсуство, с том разликом што је овога пута јунаку са вером у чудо дата могућност деловања, уколико је вера дубока и права. Јунак стварно не одлази на пут, његов је пут усмерен ка њему самом и на том се пропутовању наслања на „старе“ дариваоце/помоћнике. Најзад, марке се „саме од себе слажу као да их нека невидљива рука намешта“ (*Мачка која је лизнула небо*: 11). Јунак је успешно решио задатак и оправдао привилеговани положај. Искреном и чистом вером у чудо, посвећеношћу и дубоким чежњом јунак чини немогуће. Стваралачком моћи маште, јунак без напуштања простора дома ослобађа зачараног оца и чини се да може очекивати његов ускори долазак. Овим је јунакова вера у чудо потврђена. „У праву је Мишулин: свет *јесте* чудо!“ (*Мачка која је лизнула небо*: 10).

С обзиром на то да у *Мачки која је лизнула небо* јунак не одлази у потрагу и да је његово деловање везано искључиво за просторе дома, јасно је да није могао доћи у додир са спољашњим непријатељем, па самим тим ни са искуством физичке борбе, толико карактеристичне за усмену бајку. Борбе у поменутој бајци има, и она је искључиво унутрашња. Одиграва се у тренутку преиспитивања јачине јунакове вере у чудо стављањем очеве судбине у зависан однос од моћи његове маште. Та борба је захтевна, исцрпна, наслоњена на унутрашњу дечакову снагу. А, дечакова жеља је превелика, чежња искрена и дубока. Отуда је „грозничаво пребирао по маркама, љут на самога себе. Што није пажљивије посматрао жигове и ознаке? [...] Образи су му горели...“ (*Мачка која је лизнула небо*: 11). У ауторкиној бајци нема оне лакоће којом одише усмена, чији су мотиви и ликови методом сублимације ослобођени својих првобитних значења, и стога лаки, прозрачни, једноставни и баш зато чудесни (Лити, 1994: 68-82). У њој се мотиви и ликови ја-

⁵ Ево потврде раније поменуте тврдње о рефлексном наслањању ауторске бајке Г. Олујић на предање о чудесном излечењу.

⁶ О чему сведоче појаве Мишулина и необичне мачке и комуникација која је између њих и јунака остварена.

вљају у свој својој пуноћи и многозначењу, па је јунакова борба праћена његовим унутрашњим стањем одиста мучна и тешка.⁷ Ипак, оним што је понудио, искрену и дубоку чежњу и веру у чудо, успева да задовољи помоћ оностраног и само у сфери маште реши наизглед нерешив физички недостатак – очево одсуство.

О једнодимензионалности, која одликује свет усмене бајке, не може се говорити када је реч о ауторској бајци Г. Олујић. Овострано и онострано су у *Мачки која је лизнула небо* и у једном делу ауторкиног књижевног дела за децу раздвојени. Однос према оностраном у том ауторкином делу налик је оном који је присутан у овој бајци. Састоји се из две опозитне реакције. Прва је реакција страха од чуда („Дај, сабери се момче! Сав си се укочио од страха“ – *Мачка која је лизнула небо*: 8), неприхватања и сумње у чудо („Чуда се, очигледно, само другима дешавају“ – Исто: 25) или позивање на сан („Мора бити да сањам“, „Ако све ово није сан“ – Олујић, 2004: 37 и 47), а друга, реакција потпуног и безусловног прихватања и предавања („свет јесте чудо“ – *Мачка која је лизнула небо*: 10).

Очигледно је да се тумачена бајка наслања на поједине функције Пропове структуралне схеме, али и да јој је остваривање целине те схеме у потпуности страно. Усмена бајка „која нам даје један свет уређених догађаја, у коме сваки елемент има своје тачно одређено место“ (Лити, 1994: 85) постала је прошлост. Ауторска бајка као плод новог, модернијег доба не зна ни за какав систем јер је стварност из које она проистиче стварност без упоришта и са парцијализованим погледом на свет и догађаје. У естетском погледу, *Мачка која је лизнула небо* такође се удаљава од усмене бајке. Нема оне једноставности и прозирности „изолујућег и сублимирајућег стила бајке“ (Лити, 1994: 76), на којима толико Лити инсистира, јер се мотиви и ликови не ослобађају својих првобитних значења, него у нове односе са другим мотивима и ликовима ступају њиме оптерећени. И мада се држи неодређености у просторном и временском погледу и тиме приближава усменој бајци, од исте се удаљава јер не осликава далеку прошлост, већ „симболички наглашену стварност“ (Пешикан-Љуштановић, 2010: 7). Ипак, успева да се дистанцира од малих читаоца високим патосом и приближи лирском, симболичком и поетском (Пешикан-Љуштановић, 2011: 14). На овој равни могуће је успоставити нову везу са усменом бајком схваћеном као „чисто уметничко дело“ (Лити, 1994: 97).

⁷ Да је јунак усмених бајки могао да изрази своје доживљаје физичке борбе, можда би утисци били слични, или, може бити да физичка борба није у стању да се мери са тежином унутрашње.

Литература

1. Лити, М. (1994). *Европска народна бајка*. Београд: Орбис.
2. Милинковић, М. (2010). *Нацрт за периодизацију српске књижевности за децу*. Нови Сад: Међународни центар књижевности за децу Змајеве дечје игре.
3. Милошевић-Ђорђевић, Н. (2000). *Од бајке до изреке (обликовање и облици српске усмене прозе)*. Друштво за српски језик и књижевност Србије. Београд: Чигоја штампа.
4. Олујић, Г. (1979). *Седефна ружа и друге бајке*. Загреб: ИКП Младост.
5. Олујић, Г. (2004). *Снежни цвет и друге бајке*. Приредио Драган Лакићевић. Београд: Bookland.
6. Олујић, Г. (2010). *Гласови у ветру*. Београд: Српска књижевна задруга.
7. Пешикан-Љуштановић, Љ. (2010). „Месечев цвет“ Гроздане Олујић у односу према усменој бајци. *Бунтовници и сањари: књижевно дело Гроздане Олујић: зборник радова*. Београд: Учитељски факултет, 147-155.
8. Пешикан-Љуштановић, Љ. (2011). „Усмено предање у ауторским бајкама Гроздане Олујић“. *Жива реч: зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*. Београд: Балканолошки институт САНУ: Филолошки факултет, 479-497.
9. СЕ (2010). *Српска енциклопедија. Том 1. Књ. 1, А-Беобанка*. Уредници: Чедомир Попов, Драган Станић. Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска академија наука и уметности: Завод за уџбенике.

Ms Jelena Jovanovic

THE CAT THAT LICKED THE SKY BY GROZDANA OLUJIC AND THE ORAL FAIRY TALE

Summary: *In terms of structure this paper rests on the structural scheme of V. Prop's fairy tale. It examines the extent to which „The Cat That Licked The Sky“ is approaching and departing from the aforementioned schema. It has been concluded that the realization of the entire scheme is completely foreign to this fairy tale. Contrary to that, when concerned with the literary stile this paper communicates M. Lities interpretation and in several occassions it compares the aforementioned author's fairy tale with the oral fairy tale, on the plan of stylistic simplicity and legerity. Likewise, in certain elements, „The Cat That Licked The Sky“ establishes a connection with the demonic lore, so the scope of research is shifted to the field of these particular relations. The goal of this paper is to show the segments, in which the analysed fairy tale and the oral one, meet and in which they differ.*

Key words: *author's fairy tale, oral fairy tale, comparative relations, structuralist analysis, stylistic features, demonic lore.*

Примљено: 15. 10. 2013. године.

Одобрено за штампу: 14. 12. 2013. године.